

ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВІВ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УСРР У 1920-ті РОКИ

НАТАЛІЯ АКСАКОВА,

аспірант Донецького національного технічного університету

У статті розглянуто процес формування колективів студентів педагогічних ВНЗ УСРР у 1920-ті роки, встановлено підходи, принципи та критерії заповнення педагогічних інститутів та технікумів студентською молоддю, вивчено державну політику щодо доступу до педагогічної освіти різних соціальних верств населення, проаналізовано соціальний склад студентства педагогічних ВНЗ.

Ключові слова: педагогічна освіта, студентська молодь, система "вільного доступу", система "відряджень", система "куріального представництва".

Постановка проблеми та стан її вивчення.

Процес формування колективів студентів педагогічних ВНЗ УСРР у 1920-ті роки здійснювався на основі нової концепції та моделі освіти, яка була розроблена новим керівництвом Наркомосу УСРР на початку 1920 року. Ця концепція й модель освіти спиралась на так званій "матеріальний" напрямок розвитку освіти та ідеї прагматизму. Українська радянська концепція розвитку педагогічної освіти була протилежною концептуальному напрямку розвитку освіти в Росії, яка базувалась на так званому "формальному" підході, тому вивчення процесу формування колективів студентів педагогічних ВНЗ УСРР у 1920-ті роки є актуальною й малодослідженою проблемою.

Питання формування колективів студентів педагогічних ВНЗ окремо не вивчалось. Проте самі підходи до проблеми комплектування студентських колективів, принципи та критерії заповнення інститутів та технікумів студентською молоддю в УСРР у 1920-ті роки стали предметом вивчення в роботах В. Липинського та Х. Кравчук [1]. Джерельна база дослідження складається з матеріалів Наркомосу УСРР, документів ЦК КП(б)У, періодичних видань, багатотиражних газет педагогічних ВНЗ, статистичних збірників, що дають інформацію про кількісні та якісні показники складу студентства.

Метою цієї статті є вивчення процесу комплектування студентських колективів педагогічних ВНЗ УСРР упродовж 1920-х років, причин, що впливали на зміну підходів, принципів та критеріїв щодо прийому студентів до педагогічних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Акумулюючи настрій народних мас щодо отримання вищої освіти невдовзі після Жовтневої революції, влада продекларувала вільний доступ до вищої педагогічної освіти всіх бажаючих. Ці декларативні заяви діяли до 1921 р., коли у вищих навчальних закладах панувала так звана політика "відчинених дверей", а комплектування колективів студентів здійснювалося

на загальних засадах за допомогою вступних іспитів; ніяких соціально-класових обмежень щодо отримання педагогічної освіти не існувало. Демократичні концептуальні принципи безкоштовності та вільного доступу до вищої освіти всіх бажаючих були проголошені в березні 1919 року в Програмі РКП(б) [2, арк. 45-53], проте вони мали й зворотній бік. Комплектування колективів студентів педагогічних ВНЗ на підставі цих норм призводило до того, що педагогічні інститути та трирічні педагогічні курси на початку 1920-х років були чисельно переповнені студентами, для яких катастрофічно не вистачало ні навчальних приміщень, ні гуртожитків, ні бюджетного фінансування.

Так, на 28 вересня 1920 року до Одеського інституту народної освіти (далі - ІНО) на українське відділення було зараховано: на перший семестр 70 студентів, третій семестр шкільного факультету 56 студентів і до дошкільного факультету 25 студентів (разом 151 особу). На російське відділення: перший семестр 152 студенти, третій семестр шкільного факультету 28 студентів і дошкільного факультету 66 студентів (246 осіб). На єврейське відділення: перший семестр 45 студентів і третій семестр 5 студентів (50 осіб). Ще 50 студентів було зараховано на українське відділення в селі Ісаєво. Восени 1920 р. загальна кількість студентів ОІНО становила 497 осіб. На початку другого семестру (лютий 1921 року) до ОІНО було зараховано ще 223 студенти, що значно перевищувало можливості навчально-матеріальної та соціально-побутової бази ВНЗ [3, с. 157].

Після запровадження нової економічної політики, у березні 1921 р., саме ці матеріально-фінансові фактори, з одного боку, а також соціально-класові, ідеологічні підходи, з іншого боку, призвели до радикальної зміни принципів та підходів щодо комплектування колективів студентів педагогічних ВНЗ.

Уже у квітні 1921 р. Головпрофос розробив нове положення, що регулювало прийом та комплекту-

вання студентського загалу. У його основу була покладена так звана "політика пролетаризації" вищої школи, яка запроваджувала нові принципи та критерії комплектування студентських колективів. Відтепер принцип "вільного доступу" до вищої освіти було замінено так званою системою "відряджень" [4, арк. 27,45]. За системою "відряджень" право вступу до вищих педагогічних навчальних закладів могли отримати лише особи, які були відряджені на навчання партійними, профспілковими, комсомольськими, радянськими та армійськими органами. На кожен навчальний рік Головпрофос складав рознарядку, яка визначала й закріплювала певні квоти у відсотках для кожного вищезазначеного органу. Так, на 1921-1922 навчальний рік 60 % місць у педагогічних ВНЗ були надані профспілкам, 15 % - військовим округам, 10 % - партійним осередкам, 5 % - комсомольським осередкам та ще 10 % - комітетам незаможних селян [5, арк. 76].

З 31 грудня 1920 р. до 4 квітня 1921 р. проходили чисельні партійні наради, на яких приймалися відповідні резолюції щодо реформування принципів прийому до ВНЗ. Зокрема, в одній із них йшлося: "Необхідно вищу школу політично завоювати. По-перше, забезпечити революційний напрям її роботи. По-друге, політично виховати всіх студентів, що проходять через школу. По-третє, використати вищу школу для підготовки якомога більшої кількості студентів, що вийшли з пролетаріату, й особливо партійних" [6, с. 63-65]. А 13 липня 1921 р. вийшов циркуляр ЦК КП(б)У про проведення широкої компанії щодо залучення комуністів до ВНЗ, особливо зі складу колишніх військових. Через 5 днів після виходу цього циркуляру політичне управління Першої кінної армії відрядило до Катеринославського інституту народної освіти Вороновського Едуарда Івановича, члена партії з 1920 р., а до Київського ІНО політичним відділом третьої Кавказької стрілецької дивізії було відряджено Камарзіна Івана Петровича, члена партії з 1919 року [7, с. 34].

У затвердженому Головпрофосом плані набору до інститутів на 1921-1922 навчальний рік було заплановано прийняти за рознарядкою Головпрофосу 12715 студентів, 26 % місць із цієї рознарядки мали посісти студенти педагогічних інститутів [8, арк. 111]. Проте фактично виконання плану набору було значно перевищено. Так, разом надлишок відряджених до ВНЗ склав 5 тис. осіб. Тому замість запланованих 12715 осіб до ВНЗ було зараховано 17700 студентів, у тому числі до педагогічних інститутів 2976 першокурсників [9, арк. 76].

Слід також зазначити, що певна частина відряджених на навчання абітурієнтів із різних причин не з'явилась до ВНЗ. Крім того, рівень загальної підготовки в переважній більшості відряджених на навчання абітурієнтів був у край низьким. Тому самі педагогічні навчальні заклади на свій розсуд установлювали перевірочні колоквиуми, де здійснювали відбір студентів. На ті місця, де відряджені на навчання абітурієнти не з'явилися або показали дуже низький рівень підготовки, залучали добре підготовлених осіб за особистою заявою. Такі дії педагогічних ВНЗ йшли врозрід з отриманими з Головпрофосу інструкціями, проте, у підсумку, вони були схвалені вищим керівництвом Наркомосу, і більш ніж 39 %

першокурсників у наборі студентів 1921-1922 навчального року склали саме особи, що вступали до ВНЗ за власними заявами [9, арк. 77].

Система "відряджень", запроваджена у ВНЗ УСРР у 1921 р., мала багато недоліків і викликала масове обурення в суспільстві. Ці настрої зокрема констатував нарком освіти Г. Ф. Гринько. Виступаючи з доповіддю у квітні 1922 р. на третій губернській нараді працівників освіти Донбасу в Бахмуті, він, зокрема, констатував: "У минулому році була застосована рознарядка при вступі до вищих навчальних закладів. Були невдоволені вугуки, нас звинуватили у вандалізмі, загрожували загибеллю вищої освіти..." [10, с. 52]. У той же час система "відряджень" була тимчасовим і значною мірою вимушеним кроком на шляху відкриття доступу до вищої освіти робітничо-селянської молоді.

Беручи до уваги поспішність і непродуманість кроків Головпрофосу щодо застосування системи "відряджень", слід зазначити, що ця система, хоча й змінила соціальний склад студентства педагогічних ВНЗ у бік зростання так званого "пролетарського елементу", проте не досягла поставленої мети. Упродовж 1920-х років у соціальному складі студентства педагогічних інститутів і технікумів упевнено домінували представники трудової інтелігенції та службовців, що було цілком закономірно.

Процес так званої "пролетаризації" ВНЗ реально відбувався лише в інститутах і технікумах індустріально-технічної освіти. Якщо в 1923-1924 навчальному році до ВНЗ УСРР було зараховано 46,4 % робітників, то до педагогічних інститутів і технікумів - лише 5,7 % [11, арк. 20]. Тому партійні комітети щорічно намагались збільшити відсоток прийому до ВНЗ так званого "пролетарського елементу". Так, у лютому 1926 р. бюро Київського окружного комітету КП(б)У розглянуло питання "Про соціальний склад студентства київських ВНЗ" й визнало його незадовільним, указавши на необхідність посилення "пролетаризації", особливо в інститутах і технікумах медичного й педагогічного профілю [12, арк. 1]. Проте в листопаді цього ж року в матеріалах, підготовлених на засідання бюро Київського окружного КП(б)У, указувалося, що в 1926 р. завдання щодо набору робітників не виконано, їх чисельність у ВНЗ Києва становить 18 %, а найменшою вона є в педагогічному інституті - тільки 3,5 % [13, арк. 2].

У подальшому скомпрометовану систему "відряджень", яка лише частково виконала покладені на неї завдання, було скасовано. Ще в 1924-1925 навчальному році агітаційно-пропагандистським відділом ЦК(б)У була створена комісія, яка запропонувала вдосконалити систему комплектування колективів студентів і повернутися до складання конкурсних іспитів, розроблених на основі навчальних програм загальноосвітніх закладів [14, арк. 118].

У червні 1927 р. Наркомос замінив систему "відряджень" системою "куріального представництва", яка давала змогу офіційно приймати до ВНЗ не тільки робітничо-селянську молодь, але й осіб з інших соціальних верств населення, які мали високий рівень загальноосвітньої підготовки. Розроблена в 1927-1928 навчальному році Наркомосом інструкція, яку надіслали до педагогічних ВНЗ, забов'язала приймальні комісії залучати до пе-

дагогічної освіти "як робітничі кадри, так і академічно підготовлених до навчання у вищій школі осіб" [15, арк. 4].

Нова система комплектування студентських колективів передбачала встановлення при зарахуванні до ВНЗ конкурсних іспитів із куріальним принципом. Усі абітурієнти складали загальні іспити, а зарахування до інститутів і технікумів здійснювалася за "куріальним принципом". Інструкція Наркомосу на 1927-1928 навчальний рік установлювала п'ять курій шкільної молоді: робітники, селяни, трудова інтелігенція, службовці та ремісники. У примітках до інструкції були зроблені пояснення, які фактично штучно збільшували склад курії "робітники", куди почали відносити вихованців дитячих будинків, демобілізованих червоноармійців, інвалідів громадянської війни та їхніх дітей.

Крім того, норми куріального представництва в педагогічній галузі освіти стосовно селян та особливо робітників були значно завищеними від реальних потреб суспільства того часу. Заплановані на 1927-1928 навчальний рік 15 % робітників як у педагогічних інститутах, так і в педагогічних технікумах були майже втричі завищеними, що й підтвердив набір студентів. До того ж детальний аналіз соціального складу зарахованих до педагогічних ВНЗ студентів свідчить, що під виглядом робітників до інститутів зараховували кухарів, перукарів, вантажників, конторських працівників. У той же час робітники з виробництва в педагогічних ВНЗ склали лише 3 %.

Саме тому в 1928-1929 навчальному році, після аналізу соціального складу студентства в наборі 1927-1928 навчального року, ЦК КП(б)У було розроблено нову інструкцію, яка чітко розтлумачила, кого треба відносити до категорії "робітники". До робітничої курії відносили лише осіб із виробництва, які мали стаж роботи на підприємстві не менше 3 років. До курії "селяни" почали відносити лише членів сільськогосподарських комун на підставі наданої рекомендації з боку комітету незаможних селян. Представників трудової інтелігенції об'єднали в одній курії зі службовцями, де надали право першочерговості дітям учителів, викладачів, сільської інтелігенції та працівникам сільської кооперації. Жорсткі вимоги були й до курії "ремісники", куди могли потрапити лише особи, охоплені бригадною або колективною формою праці. Тобто замість п'яти курій у 1928-1929 навчальному році їх чисельність зменшувалась до чотирьох. Порушувати встановлені норми куріального представництва приймальним комісіям суворо заборонялось [15, арк. 44].

Інструкція "Всім приймальним комісіям ВНЗ УСРР на 1928-1929 навчальний рік" зберегла встановлені попередньою інструкцією пільги для вказаних вище соціальних прошарків суспільства. Проте ця інструкція вперше офіційно оголосила конкурсні змагання всередині самих курій. У разі отримання першої двійки конкурсні іспити для абітурієнта припинялися. Понад встановлену норму приймати студентів заборонялось. Але нова інструкція, яка зробила великий крок у бік демократизації принципів та критеріїв щодо комплектування колективів студентів, залишала певні шпарини в разі отримання незадовільних оцінок при іспитах для кандидатів у члени КП(б)У, для робітників та сільської бідноти. Ці осо-

би в разі отримання двійок із профільних для певного ВНЗ дисциплін, мали право їх перескласти. А таким категоріям населення, як діти куркулів, службовців релігійних культів, та особам, позбавленим виборчих прав, вступ до педагогічних ВНЗ був узагалі заборонений [16, арк. 45-47].

У 1928-1929 навчальному році в листі до приймальних комісій педагогічних ВНЗ заступник наркома освіти Приходько та голова Головлпрофосу Ряпо дозволили "приймати умовно осіб, що не пройшли вступні іспити в куріях "робітники" та "селяни", а вже потім їх "підтягувати" до відповідного рівня" [16, арк. 55-57].

У другій половині 1920-х років почала заявляти про себе й така прогресивна тенденція, як професійно-психологічна придатність особи до педагогічної праці. Запозичені на початку 1920-х років Наркомосом УСРР європейські концептуальні ідеї розвитку педагогічної освіти та так звана "американська" модель її побудови потягнули за собою й такі позитивні підходи до комплектування студентських колективів у педагогічних інститутах і технікумах, як встановлення психологічних іспитів та психологічного тестування.

Уже в 1924 році освітянські переодичні видання почали активно обговорювати це питання. Так, у січні цього року "Студент революції" запропонував перейти до системи прийому у ВНЗ лише на підставі "психологічного тестування", яке встановлює ступінь придатності абітурієнтів до цього виду діяльності. Така система комплектування студентських колективів успішно здійснювалась у США на початку 1920-х років [17, с. 46]. Улітку цього ж року "Студент революції" повідомляв про перші успіхи застосування психологічних випробувань у педагогічних ВНЗ Києва, Харкова та Одеси [18, с. 17].

Психологічні випробування при вступі до педагогічних ВНЗ проводилися неофіційно. Їх застосовували як експеримент. І в подальшому, із початком процесу "уніфікації" системи освіти в УСРР, ці експерименти були поступово згорнуті.

Загалом перехід до системи "куріального представництва" та застосування в деяких педагогічних інститутах психологічних випробувань при вступі до ВНЗ були прогресивним кроком на шляху демократизації принципів та критеріїв комплектування колективів студентів. По-перше, система "куріального представництва" офіційно дозволила приймати до ВНЗ не тільки осіб, що мали "пролетарське походження", а й селян, інтелігенцію, службовців, ремісників. По-друге, уперше офіційно було запроваджено конкурсні іспити й систему змагань серед абітурієнтів у межах кожної окремої курії. По-третє, норми куріального представництва різних соціальних верств суспільства в педагогічних ВНЗ були цілком виваженими й наближались до реальних соціальних потреб. Але, на жаль, у подальшому реального розвитку демократизації принципів та критеріїв комплектування колективів студентів не відбулось. Найбільш демократичний принцип "рівних стартових можливостей" при вступі до педагогічних ВНЗ не було застосовано, оскільки в кінці періоду, що вивчається, відбулось нове загострення політичної ситуації в суспільстві й класово-політичні принципи та критерії при формуванні студентських колективів знов стали домінуючими.

Висновки

Отже, колективи та організації студентів у 1920-ті роки формувались і діяли в умовах трансформації суспільства й утворення тоталітарної системи, що, у свою чергу, впливало на процес формування колективів студентів педагогічних інститутів і технікумів. Започаткований ще в роки громадянської війни демократичний принцип "вільного доступу" до педагогічної освіти з переходом до мирного будівництва не витримав економічного навантаження на бюджет УСРР і не збігався з політичним курсом Комуністичної партії. Саме тому вже в 1921-1922 навчальному році принцип "вільного доступу" до педагогічної освіти було замінено так званою системою "відряджень", яка була спрямована на заповнення вищої педагогічної освіти представниками робітників та селян. Розпочатий процес "пролетаризації" педагогічної освіти не мав під собою необхідного соціального прошарку, оскільки робітнича молодь традиційно надавала перевагу в навчанні індустріально-технічній та соціально-економічній галузі освіти. Крім того, рівень загальноосвітньої підготовки відряджених на навчання робітників та селян був у край низьким, тому самі педагогічні ВНЗ через перевіряючі колоквиуми не допускали до педагогічної освіти не підготовлених до навчання "пролетарський елемент".

Система "відряджень" викликала гучний резонанс у суспільстві й не досягла поставленої мети. Проте ця дискримінаційна система по відношенню до осіб, що мали непролетарське походження була пом'якшена діями самих педагогічних ВНЗ, які на власний розсуд залучали до інститутів і технікумів здібну та талановиту молодь з інших соціальних верств населення, що, у свою чергу, забезпечувало відповідну якість навчання. Саме тому в другій половині 1920-х рр. невдалу систему "відряджень" було замінено системою "куріального представництва", яка була суттєвим кроком уперед на шляху демократизації процесу комплектування колективів студентів. Система "куріального представництва" вперше забезпечила офіційний доступ до вищої педагогічної освіти представником майже всіх соціальних верств населення. Але й ця система мала суттєві дискримінаційні установки та суттєві преференції та переваги саме для пролетарської частини молоді.

Отже, соціальна трансформація суспільства, що відбувалась на початку 1920-х років, знайшла своє віддзеркалення й у педагогічній освіті. Особі май-

бутнього педагога, вихователя й наставника дітей та молоді надавалось особливе значення. Саме тому формування складу студентства педагогічних ВНЗ знаходилося під пильним контролем з боку Наркомосу. Упродовж 1920-х років у педагогічних інститутах і технікумах відбувався пошук нових форм, методів та засобів регулювання соціального складу студентства й комплектування колективів студентів. Головною метою політики Комуністичної партії в період, який вивчається, було відкриття вільного доступу до педагогічної освіти широких верств трудящих, а саме - робітників і селян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Липинський В. В. Становлення та розвиток нової системи освіти в УСРР у 1920-ті роки / В. В. Липинський. - Донецьк, 2000. - 247 с.; Кравчук Х. А. Організації студентів в УСРР у 1920-ті роки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Х. А. Кравчук. - Харків, 2011. - 19 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1956.
3. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920 - 1930 рр.) / В. В. Левченко. - Одеса, 2010. - 427 с.
4. Как мы готовили новых специалистов ? // Студент Жовтня (Одеса). - 1929. - 15 січня.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 273.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2253.
7. Вища школа Української ССР за 50 років (1917-1967 рр.) : історичний нарис : у 2 ч. - К., 1967. - Ч. 1. (1917 - 1945). - 357 с.
8. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 20, спр. 710.
9. Там само. - Спр. 1467.
10. Гринько Г. Ф. Доповідь на III губернській нараді працівників освіти Донбасу / Г. Ф. Гринько // Просвещение Донбаса. - 1922. - № 1-2. - С. 51-55.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1448.
12. Київський облдержархів, ф.р. - 10408, оп. 1, спр. 29.
13. Там само. - Спр. 76.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2703.
15. Донецький облдержархів, ф. р. - 1512, оп. 1, спр. 3.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2704.
17. Янжул І. НОТ и вузы / І. Янжул // Студент революції. - 1924. - № 1-2. - С. 46-47.
18. Красов П. Про професійний підбір і вибір ВНЗ / П. Красов // Студент революції. - 1924. - № 7. - С. 16-17.

N. Aksakova

FORMING GROUPS OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES USSR IN 1920-S

The paper considers the formation of groups of students of pedagogical universities USSR in 1920 - the years established approaches, principles and criteria required educational institutions and technical student youth, studied public policy regarding access to teacher education of various social strata, analyzed the social composition students teaching universities.

Key words: teacher education students, a system of "free access" system "travel" system "kurialnoho representation."

© Н. Аксакова

Надійшла до редакції 02.04.2012